

E m a k e e l k o o l i s

Õpilased sõnast ja keelest

2001 oli Euroopa keelteaasta ja üks seekordse riigikirjandi teemasid oli Ain Kaalepi tsitaat „Sõnal on musttuhat palet”. Kuidas koolilõpetajad seda lahti mõtestasid? Nende väited võiks rühmitada kümnesse rühma, mis sisaldavad järgmist.

I. Sõna, keel ja kiri – tsivilisatsiooni lahutamatud osad

Mis on sõna? Sellele võib vastata mitut moodi. Materiaalselt vaadelduna õhk. Teaduslikult võttes süsihappegaasi ja veeauru segu. Kirjutatuna natuke tinti või värvi paberil. Seega materiaalselt on sõna üsna väärtusetu.

Inimestele on sõna suhtlusvahend. Igal sõnal on kokkuleppeliselt oma tähendus. Keelena teevad sõnad võimalikuks inimeste koos eksisteerimise ja koostöö, mille tulemuseks on arenenud ühiskond. Ürginimesed kasutasid suhtlemiseks häälitsusi ja kehakeelt, kuid sel viisil suutsid nad tõenäoliselt edasi anda kõige lihtsamaid ja hädavajalikumaid käske, keelde, märguandeid. Areng tsivilisatsiooni suunas algas siis, kui suhtlemises hakati kasutama sõnu.

Tänapäeval on sõnade kolm peamist otstarvet info edastamine, mõjutusvahendina kasutamine ja esteetiline funktsioon.

Õigesti mõistmise eelduseks on õige väljendumine.

Kirjasõna teke tähistas tsiviliseeritud ühiskonna algust, sest seaduste kirjapanek võimaldas ühiskonnas korda luua.

Aja möödudes on sõna kasutusala laienenud. Sõnast sai kultuuri kandja.

Sõnade pööramine ja käänamine pole ainult grammatika. Kohustus on sel hoopis teine väärtus ja tähendus.

Tuleb osata võõrkeeli, et mitte rumalasse olukorda sattuda.

Kool ongi selleks, et sõnu õigesti kasutama õppida.

Kuniks sõnal on jõud ja tähtsus, kestab kultuur ja progress, areng millegi poole. Mille poole? Seda juba sõnadesse ei pane.

Paljud inimesed kasutavad tsitaate, motot, fraase kuskil kontekstis. See näitab inimese taset, mida ta lugenud on või kuulnud.

Kui ei oleks sõnu, poleks ka keelt ning puuduks ka maailmakultuur. Puuduksid „Ilias” ja „Odüsseia” ning poleks ka meie „Kalevi-poega”.

II. Sõna kui praktiline töövahend

Sõna on ilukirjanduse vahendiks.

Riigipeade tervitused, armuavaldused, töökäsud – kõik vajavad sõnu.

Suhtlemine on tihti muutunud möödapääsmatuks, rutiinseks ning pealesunnitud tegevuseks, ilma milleta lihtsalt ei saa.

Suhtlemise aluseks pole mitte ainult sõna, vaid ka sellega kaasnevad žestid, miimika, hääletoon, ilmekus. On ju ühe ja sama sõna tähendus erineva hääletooniga ka erinev. Kui rääkida loomaga, näeme, et tema mõistab inimest ainult hääletooni järgi. Ega inimenegi selle poolest loomast palju erine.

Üks huvitav sõnade kasutusala on loitsimine.

III. Sõna teeb head ja teeb ka halba

Üks paremaid asju – sõna lohutab.

Rääkides saame muredest lahti.

Võime tähele panna, et üks jah-sõna võib muuta su elu nii kauniks ja anda sellele täiesti uue mõtte.

Iga kompliment ning hästi öeldud sõna muudab inimese enesekindlamaks ja rõõmsaks. Rõõmus inimene oskab ka teisi õnnelikuks teha.

See ongi üks näide võimust, mis sõnal on – vabastada inimest selliste mõtete küüsisist, mis vaevavad hinge.

Sõna võib olla hea ja halb. Kus lõpeb hea, kust algab halb?

Madu pettis Eevat sõnadega.

Poliitikud manipuleerivad sõnadega.

Ajakirjanduses käib pidev sõnade mäng: pool tekstist on tavaliselt fantaseering, sest paremini loetakse laimu kui tõde.

Oskuslikult esitatud negatiivsest uudisest võib alati kasu lõigata. See on ka põhjus, miks kõik suuremad ettevõtted ja erakonnad loovad kulukad avalike suhete haldamise meeskonnad või vähemasti kasutavad reklaamiagentuuride teeneid.

Sõnal on jõud kõigis eluvaldkondades. Koolis on sõna aga tihti moraalse vägivalla vahendiks.

Näiteks ütles üks kolmeaastane tüdrukutirts vanaemale, et sa, vanamutt, hüppa kiristu. Kust see laps seda kuulnud oli?

Kahju, et inimestel üldse jätkub julmust teistega manipuleerida, teisi ära kasutada, olla kaaslaste ees libekeelsed ning silmakirjalikud.

IV. Kui sõnu on vähe või liiga palju

Kui inimene ei oska väljenduda, läheb kaduma ka tema sisemaailma rikkus.

Mobiiltelefonide, lühisõnumite ja elektronkirjade ajastul hakkab sõna kahjuks oma mitmetähenduslikkust kaotama. Järele jäävad vaid kõige tavalisemad, olulisemad sõnad. Sagedane on väljend „Ma ei oska seda väljendada, mul pole lihtsalt sõnu”.

Tunded on need, mida pahatihti juba sõnadesse ei pane.

Ütlus, et enne mõtle, kui ütled, unustatakse tihti. See läheb ikka ja jälle meelest, kuigi paljud inimesed on kokku puutunud ebameeldivustega, mida on toonud üks vale tähendusega, vales ajal ning vales kohas öeldud sõna.

Tammsaare romaani „Tõde ja õigus” tegelaste Karini ja Indreku suhe lagunes just tänu sõnade puudumisele ja valesi arusaamisele. Karin vajab rohkem armastust ja ilusaid sõnu.

Sõnades peegeldub inimese intellektuaalne tase. Kuid öeldakse ka, et kus on vähe mõtet, sinna valgub palju sõnu. Kui inimene ei oska kuulata teisi, aga vahetpidamata lobiseb, on tegu pigem rumalusega.

Elus on olukordi, kus raske õigeid sõnu leida. Näiteks surm. On inimesi, kes oskavad siis leinajat lohutada, kuid mina ei oska. Sellises situatsioonis tundub väljend „tunnen kaasa” nii tühine ja pealiskaudne. Paremini juba vaikida ja inimese jaoks olemas olla, kui ta abi vajab või rääkida tahab.

V. Suurmehed, ajalugu ja sõna

Sõnade üks funktsioone seisneb esteetiliste väärtuste talletamises ja loomises. Inimloomusele on iseloomulik väljendada oma tundeid. Andekaimad suudavad seda teha meisterlikult, tekitades emotsioone ja äratades mõtteid ka teistes. Seetõttu kuuluvadki selle maailma vägevate hulka lisaks vapratele väepealikutele ja suurtele riigimeestele ka poeedid, kirjanikud ja filosoofid. Kord juba kirja pandud mõtteist valib ajalugu, mis saab kuuluma inimkonna varasalve ja mis on määratud unustamisele. Klassikute, nagu Aristotelese, Platoni ja Sophoklese teosed on tänaseski päevas ajakohased. Samamoodi on meile mõistetav surematute poetide Vergiliuse ja Dante luule – on ju inimeste tunded jäänud aastasadade kestel samalaadseks.

Samas ei tähenda juba renessansi ajal alanud piibli mõju nõrgenemine, et sõnad ja nende vääritimõistmine ei annaks alust üha uute konfliktide puhkemiseks. Võimalik, et isegi vastupidi: küllaltki ajalikena tunduvad raamatud on suurt rolli mänginud miljonite inimeste vägi-valdses hukkumises.

See käib eriti Teise maailmasõja kohta, mille juured ulatuvad tegelikult juba kahe üle-eelmise sajandi suurkujuni, C. Darwinini ja K. Marxini.

Esimese poolt loodud evolutsiooniteooria ja tema erinevad hüpoteesid elu arengu kohta olid täielik läbimurre kogu teaduse ajaloos. Darwini mõtted võeti päris kiiresti omaks ja austajatest tal puudust ei olnud. Nende hulka kuulus ka üks maailma vihatumatest meestest, Adolf Hitler. Tema antisemiitlus ja teooria valge rassi ülimumslikkusest põhineb paljus just Darwini mõtetel looduslikust valikust ja elu arengu seaduspärasustest. Tõepoolest, A. Hitleril oli väga lihtne väita, et juutide, mustlaste ja teiste „alamate” rahvaste massiline hävitamine toimub inimkonna geneetilise puhtuse säilitamise eesmärgil. Kes oleks enne arvanud, et Darwini teaduslik ja väga viljakas töö mängib oma osa aastakümneid hiljem toimunud totaalises genotsiidis?

Tõenäoliselt ei teadnud ka K. Marx, kui ta kirjutas oma teooriat kommunistlikust ühiskonnast, et tema elutöö viib kunagi totalitaarse režiimi võimulepääsemiseni pindalalt maailma suurimas riigis.

Inimesed, kes puhtalt sõnadega rahvaid liigutanud: Hitler, Mussolini, Stalin.

A. Gailiti teoses „Toomas Nipernaadi” on hoopis teistsugune ju-
tuvestja, kui oli seda Hitler või Stalin.

VI. Sõna ja konkreetne olukord

Sõna tähtsustab või madaldab inimest.

Kui varem oli mehesõnast kinnipidamine auasi, siis nüüd on väär-
tushinnangud muutunud. Puudub vastutus oma sõnade ja nende põh-
justatud tagajärgede eest.

Sõna iseenesest ei ole hea ega paha, ilus ega inetu. Kõik sõltub
kontekstist.

Terve oma elu peab jälgima seda, et kasutaks õigeid väljendeid
vastavalt seltskonnale, ajale ja kohale. Ainult sõprade ringis võib käi-
tuda vabamalt, nemad andestavad ja ei jää pikka viha pidama.

Igaüks nopib jutust välja just selle sõnumi, mida ta ootas või mis
tema maailmanägemusega kokku sobib.

On sõnu, mida võib öelda halvustavalt, aga ka hellitavalt.

VII. Ole sõnadega hoolikas

Sõnadega tuleb hoolikalt ümber käia. See käib eriti mu enda kohta.
Minu öeldud sõnadest on alguse saanud nii suured sõprused kui ka
vihavaenud. Mõnigi vihkab mind sellepärast, et olen liiga otsekohene.

Kahjuks kipubki tänapäeval nii olema, et sõnu kasutatakse pea-
miselt relvana kellegi või millegi mahamaterdamiseks, solvamiseks või
ärannulimiseks. Head sõnad oleks justkui kasutatud ja on päris ära unus-
tatud.

Loeb see, kas räägitakse südamest või ainult sellepärast, et teatud
puhkudel on nii kombeks.

Sõnad on südame peegel.

Inimene küll paiskab endast välja tuhandeid sõnu, kuid kas ta ka
mõtleb nende tähendusele? Kas ollakse teadlikud, et kõige enam siin
elus teevad haiget just sõnad? Et sõnadega põhjustatud haavad ei ar-
mistu nii kergelt?

Uuringud näitavad, et inimene suudab kuulata umbes viissada
sõna minutis ja samas ise rääkida ainult kakssada. Kui isik ei ole hea
kuulaja, siis enamik sellest viiestsajast jääb talle täiesti arusaamatuks.

VIII. Sõnavabadus

Demokraatlikus riigis on sõnavabadusel suur osatähtsus. Kommunistlikus riigis on kõik vastupidi. Ometi on ka paljudel kommunistlikel riikidel õnnestunud pöörduda demokraatia poole. Seda just tänu sõnadele.

Diktatuuri puhul muutub sõna infoedastajast pigem mõjutusvahendiks. Takistades opositsiooniliste ideede levikut, kindlustavad ainuvalitsejad oma võimu. Kergem on kontrollida ja suunata ühetaolise mõttemaailmaga halli massi kui kirevat seltskonda individualiste. See tõttu on propagandaaasutused iseloomulikud eelkõige ebademokraatlikele riikidele.

Krossi teoses „Keisri hull” oli Timol vabadus enda mõtteid keisrile avaldada, kuid tõde on alati valus kuulata.

Me ei suuda mõista, mida tähendab vabadus, enne kui pole sellest ilma jäänud.

IX. Sõna on tõesti mitmepalgeline

Oma igapäevases elus kasutame suhtlusvahendina keelt. Keelt, mis koosneb lausetest, need omakorda aga sõnadest. Kui tihti aga mõtleme sellele, mida need tähendavad? Kas oleme endale selgeks teinud, kus peitub sõna jõud ning milles see väljendub? Olles jõudnud teadmisele, et ühe lausega saab nii tappa kui ka ellu äratada, mõistame, milline tohutu võim on meile antud sõnade näol.

Mõned arvavad, et sõnade mitmepalgelisus on nüüdisajal tekkinud nähtus. Vastupidise tõestuseks on muinasjutt sellest, kuidas sõnaga võib korda saata halba ja head („Mis on maailmas kõige parem ja mis kõige halvem asi?”).

Erinevates keeltes ja kultuurides on sõnade väärtus erinev. Sõna, mis minu jaoks tähtsusetu ning tühine, tähendab teises kultuuris võib-olla suurt solvangut või hoopis midagi väga tähtsat.

Ka kolm sõna „Ma armastan sind” võivad tähendada väga palju või mitte midagi.

Sõna on nagu Saatan – mitmepalgeline. Goethe teos „Faust” on selge näide sellest, kuidas võib sõnadega inimest proovile panna. Mefisto oskuslik manipuleerimine igavuses piinleva Faustiga näitab seda, kui nõrk on inimloomus ning kui tugev on sõnade jõud.

Sõna on arenenud ühiskonna, inimsuhete ja koostöö aluseks. Sõna võib ühtlasi olla relv, päästepaat või hoopis peibutis. Sõnaga võib teha nii head kui halba. Sõnadega võib põhjustada ja lahendada probleeme. Sõnal on musttuhat palet. See, milline neist parasjagu avaldub, sõltub sellest, mis olukorras ja eesmärgil sõna kasutatakse. Igal juhul tuleks enne sõnade kasutamist mõelda, sest sõnas peitub suurem jõud, kui me arvata oskame. Kuigi sõna on õhk, võib ta õigel hetkel öelduna muuta maailma.

Kunstnik maalib värvidega, kirjanik sõnadega, kuid ometi suudavad mõlemad luua luulet.

Maal võib muutuda sõnadeks ja kirjateos pildiks, kui piisavalt kaua neid mõlemaid tunnetada.

Sõnal on tõesti musttuhat palet. Ta käsib, keelab, palub, soovib, vahel omab sellist jõudu, et tuleb hingele nii-öelda kätega kallale. Sõna on vaba, tal on võimu. Sõna on suurepärase mõjutaja, tunnete väljendaja ja veel musttuhat asja, milleta meie igapäevane elu on võimatu.

X. Veenmisoskus on tähtis asi

Paljudele inimestele on antud looduse poolt harukordne veenmisoskus. Kuid see, mismoodi oma annet kasutatakse, on väga erinev. Oli ju erakordne ka Hitleri mõjukus.

Ei või kahe silma vahele jätta väikeseid valesid. Seda võime täheldada raamatus „Toomas Nipernaadi”. Toomase kaunid ning paljulubavad sõnad panid paljudel tüdrukutel jalad värisema.

Kuid miks on sõnadel meie üle nii palju võimu? Lihtne tõde – nende taga peituvad inimesed.

Hea sõnaseadja räägib musta valgeks, valge mustaks ning teeb eskimole selgeks lumemasina vajalikkuse.

Kogunud *Maia Madisso*
Tartu ülikool